

УДК 347.246:639.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2021-2/10>

НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО РИБАЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Півторак Галина Федорівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри морського права

Навчально-наукового інституту морського права та менеджменту

Національного університету «Одеська морська академія»

ORCID ID: 0000-0002-1541-4340

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану використання водних біоресурсів, виділенню умов успішного й ефективного функціонування рибного господарства як галузі народногосподарського комплексу. Проведено аналіз ефективності контролю за обсягами видобутку рибних ресурсів, порядок здійснення та регулювання промислового рибальства. Проаналізовано Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року, Загальнодержавну програму охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів до 2010 року, Державну цільову економічну програму розвитку рибного господарства на 2012–2016 роки. Наведено види використання водних біоресурсів, порядок установлення лімітів на спеціальне використання водних біоресурсів загальнодержавного значення в межах юрисдикції України. Проаналізовано Правила промислового рибальства в басейні Чорного й Азовського морів та Режими рибальства, які їх доповнюють. Проаналізовано механізм спеціального використання водних біоресурсів, які перебувають в умовах природної волі (окрім видів, внесених до Червоної книги України), у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах. Проаналізовано діяльність Держрибагентства щодо розподілу лімітів спеціального використання водних біоресурсів на частки добування (вилову) для промислових цілей у рибогосподарських водних об'єктах (їхніх частинах) між користувачами водних біоресурсів та права й обов'язки користувачів водних біоресурсів щодо обсягу добування (вилову) водних біоресурсів. Проаналізовано та визначено відмінності наказів про режими рибальства Міністерства аграрної політики та продовольства України за період із 2017 по 2021 рік, виявлено особливі риси режиму рибальства в Чорному морі, умови здійснення спеціалізованого промислу в Чорному морі. Наведені положення Морській доктрини України в контексті розвитку рибного господарства, простежено реалізацію державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості у спеціальних актах, зокрема положенню щодо режиму рибальства в рибогосподарських водних об'єктах 2021 року.

Ключові слова: рибальство, рибне господарство, рибпромисловий комплекс, режим рибальства.

Pivtorak Halyna. National law regulation of industrial fishing in Ukraine

The article focuses on the research on the current state of water bio resources used, highlighting the conditions for successful and efficient functioning of fisheries as a branch of the national economic complex of Ukraine. The efficiency of control over the fish harvest as well as the way the industrial fishing is organized and regulated were analyzed in the article. Such programs as the National Program of Fisheries Development of Ukraine for the period up to 2010, the National Program of Environmental Protection and Reproduction of the Azov and the Black Seas until 2010, the State Referral Economic Program targeting on Fisheries Development during 2012–2016 were mentioned. The types of use of water bio resources were signified, the procedure for setting limits on the special use of water bio resources of national importance within the jurisdiction of Ukraine was determined. The Rules of Industrial Fishing in the Black and the Azov Seas and the Fishing Regimes that complement them were also analyzed. The mechanism of special use of water bio resources that are under the conditions of Natural Will (except for the species listed in the Red Book of Ukraine) in inland fisheries was analyzed. The activity of the State Fishing Agency was analyzed in the part of distribution of limits for special use of water bio resources on shares of fishing for industrial purposes in fisheries (being their parts) between users of water bio resources as well as rights and obligations of users of water bio resources on volume of water

resources consumption. The differences in the Orders given by the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine which regulate Fishing Regimes for the period from 2017 to 2021 were analyzed and determined. Some special features of the Black Sea fishing were signified under certain conditions of specialized fishing in the Black Sea. The frameworks of the Maritime Doctrine of Ukraine in concern with fisheries development were presented, the implementation of state policy in the field of fisheries and fishing industry was traced in some acts, for example the Act which regulates the special Fishing Regime in fisheries, 2021.

Key words: *fishing, fisheries, fisheries complex, fishing regime.*

Розвиток рибного господарства і раціонального використання водних біоресурсів для кожної держави, яка реалізує свій економічний потенціал, відображений у стратегіях розвитку, промислове рибальство є основою рибного господарства як галузі господарювання.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що рибне господарство є невід'ємною частиною економічного потенціалу держави. Умовами ефективного використання біоресурсів вважаємо досягнення компромісу та збалансованості інтересів промисловиків та держави, запобігання браконьєрству та забезпечення збереження і раціонального використання водних біоресурсів, зважаючи на надзвичайну важливість рибного господарства як галузі народногосподарського комплексу.

На жаль, натепер в Україні немає ефективного контролю за обсягами видобутку риби. Моніторинг стану рибних запасів теж практично відсутній, тому неможливо розробити плани збереження видів та сталого користування рибними запасами, про це йдеться в оприлюдненому Огляді стану довкілля та ризиків для людей і бізнесу 2020 р. від Всесвітнього фонду природи WWF Україна [11].

А.М. Васильєв до основних умов ефективного функціонування рибпромислового комплексу відносить управління промисловим потенціалом [9, с. 217]. Н.М. Яркіна вважає, що відновлення і розвиток рибного господарства потребують удосконалення управління підприємствами рибальства, що передбачає формування відповідного комплексного механізму, який містить елементи державної підтримки та регулювання [10, с. 151].

Порядок здійснення та регулювання промислового рибальства визначається Законом України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», Правилами та режимами промислового рибальства в басейні

Чорного й Азовського морів та Порядком здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України.

Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» ухвалено 8 липня 2011 р. Закон містить перелік державних органів, що здійснюють управління та регулювання в галузі рибного господарства, їхні повноваження, а саме: повноваження Кабінету Міністрів України в галузі рибного господарства, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, та посадових осіб органів рибоохорони.

Вищенаведений Закон у ст. 12 закріпив, що термін «водні біоресурси» охоплює водні біоресурси, які перебувають в умовах природної волі внутрішніх морських вод, територіального моря, континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, транскордонних вод та внутрішніх рибогосподарських водних об'єктів (їхніх частин), розташованих на території більш як однієї області та у водах за межами юрисдикції України, та водні біоресурси, які перебувають у водних об'єктах у межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також види, занесені до Червоної книги України [1].

Закон установлює, що наукове забезпечення рибного господарства здійснюють рибогосподарські й інші спеціалізовані науково-дослідні установи, наукові підприємства й організації. Державний облік, державний моніторинг, державний кадастр водних біоресурсів та рибогосподарських водних об'єктів ведуться центральним органом виконавчої влади, що

реалізує державну політику у сфері рибного господарства, з метою визначення сучасного стану, планування, організації і здійснення заходів щодо охорони водних біоресурсів, їх раціонального використання та відтворення. Державний моніторинг водних біоресурсів здійснюється з метою забезпечення сталого використання водних біоресурсів та недопущення їх виснаження [1].

Для використання водних біоресурсів суб'єкти рибного господарства мають отримати документи дозвільного характеру.

Також Законом передбачені два види використання водних біоресурсів:

1) загальне використання водних біоресурсів – громадяни мають право використовувати безоплатно водні біоресурси в наукових, культурно-освітніх та виховних цілях для задоволення естетичних, оздоровчих, рекреаційних та інших потреб без вилучення їх із природного середовища, а також здійснювати любительське і спортивне рибальство у водних об'єктах загального користування в межах установлених законодавством обсягів безоплатного вилову водних біоресурсів;

2) спеціальне використання водних біоресурсів – здійснюється шляхом їх вилучення із природного середовища і включає промислове рибальство, вилов водних біоресурсів у науково-дослідних, науково-промислових, дослідно-конструкторських цілях, а також із метою з'ясування їхнього санітарно-епідеміологічного стану, любительське і спортивне рибальство у водних об'єктах загального користування, що перевищує встановлені обсяги безоплатного вилову. Законодавством можуть визначатися й інші види спеціального використання водних біоресурсів.

Кабінет Міністрів України встановлює порядок установа лімітів на спеціальне використання водних біоресурсів загальнодержавного значення в межах юрисдикції України та водних біоресурсів у відкритому морі, територіальному морі та виключних (морських) економічних зонах іноземних держав [3].

Правила промислового рибальства в басейні Чорного й Азовського морів визначають порядок здійснення та регулювання промислового рибальства (окрім любительського та спортивного рибаль-

ства в рибогосподарських водних об'єктах загального користування), який є обов'язковим для суб'єктів рибного господарства – підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності), громадян України, осіб без громадянства (далі – користувачі), які здійснюють промислове рибальство, а також для уповноважених органів, які забезпечують охорону, відтворення та збереження середовища існування водних живих ресурсів у басейні Чорного моря в межах територіальних вод, виключної (морської) економічної зони і на континентальному шельфі України із затоками, бухтами, лиманами, річками, естуаріями тощо [8].

Відповідно до Правил промисел водних живих ресурсів здійснюється на платній основі в межах наданих квот. Вилучення водних живих ресурсів здійснюється за спеціальними дозволами, які видаються державними органами рибохорони. З метою створення оптимальних умов відтворення, використання водних живих ресурсів, а також їх охорони до цих Правил щорічно розробляються режими рибальства, які уточнюють і доповнюють вимоги щодо здійснення промислу.

Правила містять підрозділи про місця, строки, знаряддя та засоби лову, конструктивні особливості та способи застосування знарядь лову та відповідальність за порушення цих правил.

Порядок здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України визначає механізм спеціального використання водних біоресурсів, які перебувають в умовах природної волі (окрім видів, внесених до Червоної книги України), у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їхніх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України (далі – рибогосподарські водні об'єкти (їхні частини)) [3].

Порядок регламентує розподіл лімітів спеціального використання водних біоресурсів для промислових цілей. Держрибагентство здійснює розподіл лімітів

спеціального використання водних біоресурсів на частки добування (вилову) для промислових цілей у рибогосподарських водних об'єктах (їхніх частинах) між користувачами водних біоресурсів.

Частка добування (вилову) водних біоресурсів для промислових цілей у відсоткових величинах встановлюється після виділення резерву та визначення необхідних обсягів для непромислових цілей і визначається у відсотках для кожного користувача водних біоресурсів у дозволі на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їхніх частинах), що видається строком на п'ять років. Користувачі водних біоресурсів до 1 серпня року, що передує розрахунковому, подають особисто або надсилають поштовим відправленням Держрибагентству заяву про встановлення частки добування (вилову) водних біоресурсів для промислу [3].

Користувачі водних біоресурсів мають подавати звіт про обсяги добування (вилову) водних біоресурсів у паперовому або електронному вигляді територіальному органу Держрибагентства: щомісяця до 5 числа; щотижня – після використання більш як 70 відсотків визначеного обсягу ліміту або прогнозу допустимого вилову певного виду водних біоресурсів; щодня – після використання більш як 90 відсотків визначеного обсягу ліміту або прогнозу допустимого вилову певного виду водних біоресурсів. У разі досягнення користувачем водних біоресурсів 100 відсотків обсягу ліміту або прогнозу допустимого вилову певного виду водних біоресурсів їх добування (вилов) забороняється [3].

Промислове добування ресурсів здійснюється не лише на основі відповідних Правил промислового рибальства для басейнів Чорного й Азовського морів, які були розглянуті вище, а також режимів рибальства, розроблених до зазначених Правил. Згадані режими встановлюються щорічно та регламентують дії користувачів водних живих ресурсів щодо умов, способів добування та допустимих розмірів вилучення водних біоресурсів.

Кожного року Міністерство аграрної політики та продовольства України видає наказ про режими рибальства на новий рік. Проаналізовано режими рибальства

в басейні Азовського моря 2017–2021 рр., визначені їхні відмінності. Режими встановлюють:

- рамки максимально допустимого прилову на промислі для збереження осетрових (наприклад, тюльки і хамси – 1 екземпляр на 5 т улову);

- види риб, щодо вилову яких допускається промисел (наприклад, оселедця в Керченській протоці, хамси, бичків, тюльки, креветок тощо);

- особливості заборони на промисел (промисловий вилов осетрових видів риб у басейні Азовського моря забороняється. Особини осетрових та інших видів, занесених до Червоної книги України, які приловлюються під час промислу, як дорослі, так і молодь, негайно випускаються в море незалежно від їхнього стану (живі або мертві)).

Відмінність полягає у зміні видів риби, промисел якої здійснюється в рахунок загальнобасейнового обсягу вилучення (ліміту) без розподілу на національні квоти між Україною та Російською Федерацією. Наприклад, у Режимі рибальства в басейні Азовського моря у 2017 р. зазначено промисел азовської хамси, тюльки та калкана азовського, тоді як Режими 2018–2020 рр. зазначають промисел тільки азовської хамси та тюльки [4].

Режими 2018–2021 рр., на відміну від Режиму рибальства в басейні Азовського моря у 2017 р., зазначають здійснення рибальства з використанням суден у прибережній п'ятикілометровій зоні моря за межами державного кордону України на суходолі, за винятком науково-дослідних робіт; промислу хамси кошільними неводами та різноглибинними тралами. Також у Режимі 2017 р. не було зазначено, що в разі прилову живих китоподібних користувач водних біоресурсів зобов'язаний максимально швидко звільнити тварин. За необхідності допомога морським ссавцям надається на місці з подальшим поверненням їх до природного середовища [5].

Основна відмінність Режиму 2018 р. від режимів 2019, 2020 та 2021 рр. складається із двох пунктів. Перший – це відсутність первинних дат промислу, з яких можна починати відлік. Наприклад, у Режимі 2018 р. зазначено, що допускається промисел оселедця чорноморсько-азовського

прохідного в Керченській протоці з 10 лютого до 31 травня, тоді як у режимах 2019–2021 рр. зазначено, що допускається промисел до 31 травня.

Другий – режими 2019–2021 рр. містять новий пункт: «25. У разі погіршення стану запасів водних біоресурсів за рішенням територіальних органів Держрибагентства можуть вживатися заходи з регулювання кількості знарядь добування (вилову), що застосовуються на промислі, та інші передбачені законодавством заходи, спрямовані на зменшення промислового навантаження на водні біоресурси» [6].

У результаті проведеного аналізу режимів рибальства в басейні Чорного моря 2017–2021 рр. автором зроблено висновок, що вони ідентичні, за винятками деяких положень.

Під час здійснення спеціалізованого промислу в Чорному морі не обмежується величина вилову об'єктів, для яких не встановлена промислова міра. Режим установлює детальні особливості вилову різного роду риб із переліком засобів лову й уточненням часу / території такого вилову, а також визначає деталі заборони на промисел риб (наприклад, осетрових видів риб і їх гібридів тощо) [7].

Відмінність полягає в тому, що в режимах 2019–2021 рр. до басейну Чорного моря входить Чорне море з усіма його затоками, бухтами, лиманами й озерами, зокрема й акваторії об'єктів природно-заповідного фонду (Про затвердження режимів рибальства в басейні Чорного моря у 2020 р.). Тоді як у режимах 2017–2018 рр. до басейну Чорного моря входить Чорне море з усіма його затоками і бухтами. Лимани й озера, що сполучаються з морем, зокрема й канали, що з'єднують море з лиманами й озерами, розглядаються як самостійні водні об'єкти.

Ще однією відмінністю в режимах 2019 та 2020 рр. є зменшення кількості сіток, що застосовуються для промислу водних біоресурсів для Одеської області: у 2017–2018 рр. Одеська область мала 2000 одиниць, а у 2019 та 2020 рр. – 1990 одиниць. Показники інших областей залишилися без змін. У режимах 2017–2018 рр. у додатках міститься лише гранична кількість знарядь лову для Дніпровсько-Бузької естуарної системи, Дністровського лиману і ріки Дунай. У режимах 2019 та 2020 рр. у додатках зазначено ще одну таблицю про граничну кількість знарядь добування (вилову) для спеціального використання водних біоресурсів на акваторіях природно-заповідного фонду.

Морська доктрина України містить розділ, який має назву «Розвиток рибного господарства». Саме в ньому зазначено, що основною метою розвитку рибного господарства є підвищення обсягу видобутку водних біоресурсів моря за допомогою новітніх інноваційних технологій вирощування, вилову та зберігання водних біоресурсів моря, збільшення площ морських нерестовищ, отже, розширення асортименту продукції з водних біоресурсів [2].

Станом на 2021 р. в Україні немає Загальнодержавної програми розвитку рибного господарства, але є короткострокові стратегії та декілька регіональних цільових програм розвитку рибництва. На думку автора, загальнодержавні програми і проекти, які визначають загальнонаціональну стратегію розвитку рибництва, принципово не можуть бути настільки деталізовані, щоб урахувувати всю регіональну специфіку. Саме тому нині режимам рибальства потрібно приділяти увагу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3677–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 17. Ст. 155.
2. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 р. : постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2009 р. № 1307. *Офіційний вісник України*. 2009. № 94. Ст. 17.
3. Порядок здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України : постанова Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 992. *Офіційний вісник України*. 2015. № 97. Ст. 3321.

4. Про затвердження режимів рибальства в басейні Азовського моря у 2017 р. : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 29 грудня 2017 р. № 710. *Офіційний вісник України*. 2017. № 14. Ст. 167.

5. Про затвердження режимів рибальства в басейні Азовського моря у 2018 р. : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 29 грудня 2017 р. № 710. *Офіційний вісник України*. 2018. № 9. Ст. 184.

6. Про затвердження режимів рибальства в басейні Чорного моря у 2020 р. : наказ Міністерства енергетики та захисту довкілля України від 13 лютого 2020 р. № 85. *Офіційний вісник України*. 2020. № 21. Ст. 124.

7. Про затвердження Режиму рибальства у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) України у 2021 р. : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 2 березня 2021 р. № 162. *Офіційний вісник України*. № 16. Ст. 134.

8. Про затвердження Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України : наказ Державного комітету рибного господарства України від 18 березня 1999 р. № 33. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. Ст. 982.

9. Васильев А.М. Управление промысловым потенциалом – одно из основных условий эффективного функционирования рыбопромышленного комплекса. Вестник Мурманского государственного технического университета. 2005. Т. 8. № 2. С. 217–220.

10. Яркіна Н.Н. Эффективное управление предприятиями рыбного хозяйства Украины через призму мировой рыбохозяйственной. Економічний форум. 2013. № 3. С. 149–157.

11. Огляд стану довкілля та ризиків для людей і бізнесу 2020. URL: <https://waterriskfilter.panda.org/> (дата звернення: 26.11.2021).

REFERENCES:

1. Zakon Ukrayiny Pro rybne hospodarstvo, promyslove rybal'stvo ta okhoronu vodnykh bioresursiv : pryiniaty 8 lyp. 2011 r. № 3677–VI [The Law of Ukraine "About fisheries, industrial fishing and protection of aquatic bioresources" from July 8, 2011, № 3677–VI]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2012. № 17. St. 155 [in Ukrainian].

2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny Pro zatverdzhennya Mors'koyi doktryny Ukrayiny za period do 2035 roku: pryiniaty 7 veresnya 2009 r., № 1307. [The resolution "On approval of the Maritime Doctrine of Ukraine for the period up to 2035" from 7 September 2009, № 1307]. Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny. 2009. № 94. St. 17 [in Ukrainian].

3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny Poryadok zdiysnennya spetsial'noho vykorystannya vodnykh bioresursiv u vnurishnikh rybohospodars'kykh vodnykh ob'yektakh (yikh chastynakh), vnurishnikh mors'kykh vodakh, terytorial'nomu mori, vyklyuchniy (mors'kiy) ekonomichniy zoni ta na kontynental'nomu shel'fi Ukrayiny: vid 25 lystopada 2015 r., № 992 [The resolution Procedure for special use of aquatic bioresources in inland fisheries water bodies (their parts), inland sea waters, territorial sea, exclusive (marine) economic zone and on the continental shelf of Ukraine from 25 November 2015, № 992]. Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny. 2015. № 97. St. 3321 [in Ukrainian].

4. Nakaz Ministerstva aharnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrayiny Pro zatverdzhennya rezhymiv rybal'stva v baseyni Azovs'koho morya u 2017 rotsi vid 29 hrudnya 2017 r. № 710 [decree On approval of fishing regimes in the Azov Sea basin in 2017 from 29 December 2017 r. № 710]. Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny. 2017. № 14. St. 167 [in Ukrainian].

5. Nakaz Ministerstva aharnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrayiny Pro zatverdzhennya rezhymiv rybal'stva v baseyni Azovs'koho morya u 2018 rotsi vid 29 hrudnya 2017 roku № 710 [decree On approval of fishing regimes in the Azov Sea basin in 2018 from 29 December 2017]. Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny. 2018. № 9. St. 184 [in Ukrainian].

6. Nakaz Ministerstva enerhetyky ta zakhystu dovkillya Ukrayiny Pro zatverdzhennya rezhymiv rybal'stva v baseyni Chornoho morya u 2020 rotsi: vid 13 lyutoho 2020 roku № 85 [On approval of fishing regimes in the Black Sea basin in 2020 from 13 February 2020 № 85]. Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny. 2020. № 21. St. 124 [in Ukrainian].

7. Nakaz Ministerstva zakhystu dovkillya ta pryrodnykh resursiv Ukrayiny Pro zatverdzhennya Rezhymu rybal'stva v rybohospodars'kykh vodnykh ob'yektakh Ukrayiny v 2021 rotsi: vid

2 bereznya 2021 № 162 [On approval of the Fisheries Regime in fishery water bodies (their parts) of Ukraine in 2021 from 2 march 2021 № 162]. Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny. № 16. St. 134 [in Ukrainian].

8. Nakaz Derzhavnoho komitetu rybnoho hospodarstva Ukrayiny Pro zatverdzhennya Pravyl promyslovoho rybal'stva u rybohospodars'kykh vodnykh ob'yektakh Ukrayiny vid 18 bereznya 1999 r. № 33 [On approval of the Rules of industrial fishing in fishery water bodies of Ukraine from 18 march 1999 № 33]. Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny. 1999. № 21. St. 982 [in Ukrainian].

9. Vasyl'yev A.M. Upravlinnya promyslovyim potentsialom – odna z osnovnykh umov efektyvnoho funktsionuvannya rybopromyslovohokompleksu. Visnyk Murmans'koho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. 2005. T. 8. № 2. S. 217–220 [in Ukrainian].

10. Yarkina M.M. Efektyvne upravlinnya pidpryyemstvamy rybnoho hospodarstva Ukrayiny cherez pryzmu svitovoyi rybohospodars'koyi praktyky. Ekonomichnyy forum. 2013. № 3. S. 149–157 [in Ukrainian].

11. Ohlyad stanu dovkillya ta ryzykiv dlya lyudey i biznesu 2020. Retrieved from <https://waterriskfilter.panda.org/> [in Ukrainian].